

Integrująca rola Wilna w kształtowaniu się Okręgu Administracyjnego – Ziemia Wileńska. Przykład powiatowych związków komunalnych w latach 1922–1925

Wprowadzenie

Rola Wilna dla Wileńszczyzny w XX/XXI wieku może być odczytywana na wiele sposobów². W niniejszym artykule zostanie ona odczytana jako rola ważna w procesie tworzenia się i integrowania polskiej administracji rządowej i samorządu terytorialnego w pierwszych latach po inkorporacji ziem byłej Litwy Środkowej do Rzeczypospolitej Polskiej. Był to czas funkcjonowania Okręgu Administracyjnego – Ziemia Wileńska (1922–1925).

Integrujące znaczenie Wilna, jako ośrodka miejskiego, dominującego pod względem ludnościowym, gospodarczym, społecznym, a przede wszystkim oświatowo-kulturalnym nad obszarem Ziemi Wileńskiej przejawiało się przede wszystkim w tym, że było ono siedzibą głównych władz i urzędów administracyjnych oraz samorządowych. Do najważniejszych z nich należy zaliczyć Urząd Delegata Rządu na Ziemię Wileńską, noszącego też nazwę delegata rządu w Wilnie. Następnie, Urząd Komisarza Rządowego na m. Wilno, gdyż miasto będąc największym ośrodkiem miejskim w okręgu, posiadało administracyjny i samorządowy status miasta na prawach powiatu (miasta wydzielonego). Było też siedzibą Urzędu Starosty Powiatu Wileńsko-Trockiego, czyli organu administracji ogólnej I instancji (tzw. powiatu ziemskiego). Tutaj swoje siedziby miały władze samorządu powiatowego, tj. Sejmik Powiatu Wileńsko-Trockiego oraz jego organ wykonawczy Wydział Powiatowy, na którego czele stał z urzędu starosta wileńsko-trocki. Miasto Wilno było również siedzibą szeregu władz

¹ <https://orcid.org/0000-0001-5069-5080>

² Zob.: *Wilno i Ziemia Wileńska: zarys monograficzny*, t. 1–2, Wilno 1930; Srebrakowski Aleksander, *Pamięć o Wilnie*, Wrocław 1997; Czarnowski Jan Ryszard, Wojdecki Eugeniusz, *Wilno – dzieje i obraz miasta*, Warszawa 2016.

administracji niezespolonej II instancji (odpowiednik administracji wojewódzkiej). I tak, w ramach administracji wojskowej – w Dowództwie Okręgu Korpusu nr III w Grodnie wydzielono Obszar Warowny „Wilno”. W administracji policyjnej (w ramach resortu spraw wewnętrznych) działała Komenda Policji Państwowej XVI Okręgu Policyjnego Wileńskiego. W administracji oświatowej funkcjonował Okręg Szkolny Wileński na czele z Urzędem Kuratora Oświaty. W zakresie administracji skarbowej istniała Dyrekcja Izby Skarbowej w Wilnie. W dziale administracji poczt i telegrafów – Dyrekcja Okręgu nr 3 Poczt i Telegrafów w Wilnie, w dziale administracji kolejowej – Dyrekcja Okręgowa Polskich Kolei Państwowych w Wilnie. W zakresie administracji wymiaru sprawiedliwości działały tutaj: Sąd Apelacyjny, Sąd Okręgowy i sądy powiatowe (sądy pokoju). W rezultacie Wilno ze swoim zapleczem kulturalno-intelektualnym, poprzez koncentrację szkół zawodowych, średnich ogólnokształcących i realnych (zawodowych), a przede wszystkim dzięki prężnie działającemu Uniwersytetowi Stefana Batorego, przygotowywało zaplecze kadrowe (urzędnicze) dla wszystkich struktur administracji publicznej, w szczególności dla administracji rządowej i samorządu terytorialnego³.

Dlatego też, celem artykułu jest ukazanie Wilna, jako ośrodka miejskiego, a zarazem polityczno-administracyjnego, który wpływał również na rozwój samorządu terytorialnego w Ziemi Wileńskiej. Przykładem jest tu samorząd powiatowy, którego władze zwierzchnie mieściły się w Wilnie (w Urzędzie Delegata Rządu w Wilnie), oraz m. in. prężnie działający związek komunalny ziemski z siedzibą w Wilnie (Sejmik Powiatu Wileńsko-Trockiego).

Utworzenie Okręgu Administracyjnego – Ziemia Wileńska

Okręg Administracyjny – Ziemia Wileńska (zamiennie określane też w nomenklaturze urzędowej jako wileński okręg administracyjny) powstał po inkorporowaniu terytorium Litwy Środkowej w skład Rzeczypospolitej Polskiej (Rys. 1). Proces ten rozpoczęła uchwała Sejmu Wileńskiego z 20 lutego 1922 r. domagająca się przyłączenia Litwy Środkowej, jako

³ Wołosowicz Stanisław, *Ziemia Wileńska*, Kraków 1925, s. 108–101; Witkowski Wojciech, *Historia administracji w Polsce 1764–2020*, Warszawa 2020, s. 303 i następne; Tomaszewski Patryk, *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939. Studium z dziejów organizacji i postaw ideowych studentów*, Toruń 2018.

Rys. 1. Ziemia Wileńska w latach 1922–1925 i województwo wileńskie w latach 1925–1939.

Źródło: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/84/Podzial_województwa_wilenskiego_1937.png [dostęp: 5.05.2023].

Ziemi Wileńskiej do Polski⁴. Rząd w Warszawie akceptując stanowisko Sejmu Wileńskiego brał też pod uwagę postulaty społeczności międzynarodowej, zwłaszcza Ligi Narodów, by wraz z inkorporacją tegoż obszaru do Polski nadać mu status autonomii⁵. Dlatego też już 21 lutego 1921 r. przyjął projekt opracowany przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i zaakceptowany przez Komitet Polityczny Rady Ministrów pt. „Ustawa – Statut Ziemi Wileńskiej”⁶. Ostatecznie jednak z powodu oporu większości Sejmu Wileńskiego i wywołanego tym kryzysu politycznego w kraju (jego

⁴ Dziennik Urzędowy Tymczasowej Komisji Rządzącej (DzUrZTKR), 1922, nr 7.

⁵ Kozyra Waldemar, *Z dziejów regionalizmu europejskiego w XX wieku: działalność delegata rządu na Ziemię Wileńską w dziedzinie samorządu terytorialnego (1922–1925)*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy”, 2019, t. 19, s. 138–139; por.: Łossowski Piotr, *Stosunki polsko-litewskie 1921–1939*, Warszawa 1997.

⁶ Gałędek Michał, *Ustrój administracji ogólnej na Wileńszczyźnie w okresie międzywojennym*, Toruń 2012, s. 114; por.: Srebrakowski Aleksander, *My nie bracia, my sąsiedzi: polska perspektywa stosunków polsko-litewskich: wybór tekstów i dokumentów*, Wrocław 2013.

skutkiem był upadek rządu polskiego Antoniego Ponikowskiego), Sejm Ustawodawczy uwzględniając też zmianę nastawienia opinii międzynarodowej wobec sprawy wileńskiej, odrzucił projekt autonomii Ziemi Wileńskiej⁷.

Przyjmując stanowisko większości Sejmu Wileńskiego za swoje w dniu 24 marca 1922 r. Sejm Ustawodawczy podjął uchwałę o „Objęciu władzy państwowej w Ziemi Wileńskiej przez Rząd Rzeczypospolitej”, to jest ratyfikował inkorporację Ziemi Wileńskiej do Polski⁸. Następnie 6 kwietnia 1922 r. przyjął ustawę „O objęciu władzy państwowej nad Ziemią Wileńską”, w której ostatecznie idea autonomii została odrzucona na rzecz pełnej unifikacji „Ziemi Wileńskiej” z pozostałymi częściami Rzeczypospolitej⁹. Jednocześnie tworzyła okręg administracyjny, na który rozciągnięta została nazwa: Ziemia Wileńska. Obecnie w jej skład weszły ziemie byłej Litwy Środkowej, to jest powiaty: wileński i część trockiego (późniejszy powiat wileńsko-trocki), święciański, oszmiański i miasto Wilno (powiat miejski) oraz „powiaty korytarzowe” (będące dotąd częścią województwa nowogródzkiego): brasławski, dziśnieński, wilejski i duniłowicki¹⁰.

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1922 r. określała również ustrój władz polityczno-administracyjnych wileńskiego okręgu administracyjnego. Ustalała, że naczelnik państwa na wniosek Rady Ministrów powoła na ten okręg administracyjny osobnego delegata z uprawnieniami przysługującymi zwierzchnikom władz administracyjnych II instancji według ustawy z 2 sierpnia 1919 r. W konsekwencji pozycja ustrojowa delegata rządu w Wilnie wyznaczana zakresem przysługujących mu kompetencji, miała stanowić wierne odzwierciedlenie statusu wojewody¹¹.

⁷ Gałędek Michał, dz. cyt., s. 126–127; Grabski Stanisław, *Pamiętniki*, t. 2, Warszawa 1989, s. 197 i następn.

⁸ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (DzU), 1922, nr 20, poz. 162.

⁹ DzU, 1922, nr 26, poz. 213; Szerzej: Krajewski Zenon, *Geneza i dzieje wewnętrzne Litwy Środkowej (1920–1922)*, Lublin 1996.

¹⁰ Od 1 stycznia 1926 r. powiat duniłowicki został przekształcony w powiat postawski z siedzibą w m. Postawy. Natomiast 1 kwietnia 1927 r. został utworzony powiat mołodeczski z siedzibą w m. Mołodeczno, z części powiatów wilejskiego, oszmiańskiego, stołpeckiego i wołożyńskiego – DzU, 1925, nr 67, poz. 472; 1927, nr 8, poz. 62; Siemiaszko Zdzisław A., *Wileński korytarz – geneza, historyczna rola, likwidacja*, „Mars”, 1997, nr 5, s. 39–41.

¹¹ DzU, 1919, nr 65, poz. 395; Kozyra Waldemar, *Urząd Wojewódzki w Lublinie w latach 1919–1939*, Lublin 1999, s. 26–29.

W praktyce, poza zachowaniem odrębnego nazewnictwa (nie wojewoda, a delegat rządu), siłą rzeczy pozostawało wiele pomniejszych odrębności, które sukcesywnie starano się likwidować. Należy też zwrócić uwagę na fakt, iż ustawa z 6 kwietnia 1922 r. ustanawiająca urząd delegata rządu, powoływała odrębny urząd delegata rządu od tego, który istniał w latach 1920–1922 pod nazwą „Urząd Delegata Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Litwę Środkową”. W ustawie tej otrzymał on miano „osobnego delegata” oraz „delegata rządu dla Ziemi Wileńskiej”. W pierwszym okresie po jego powołaniu (1922) w korespondencji urzędowej używano tytułu „delegat rządu na Ziemię Wileńską”. Z czasem podjęto próbę odstąpienia od tej nomenklatury z uwagi na to, że w skład wileńskiego okręgu administracyjnego wchodziły „powiaty korytarsze” formalnie niebędące częścią dawnej „Ziemi Wileńskiej” (byłych ziem Litwy Środkowej). Dlatego też zaczęto posługiwać się nazwą „delegat rządu w Wilnie”. Nie zmieniono jednak pieczęci urzędowej, na której nadal widniał tytuł „Delegat Rządu na Ziemię Wileńską”. W konsekwencji to ostatnie nazewnictwo było powszechnie używane, tak w stosunkach oficjalnych, jak i w języku potocznym ludności Wileńszczyzny w latach 1922–1925¹².

Stanowisko delegata rządu na Ziemię Wileńską zostało ustanowione w dniu 6 kwietnia 1922 roku. Natomiast Urząd Delegata Rządu na Ziemię Wileńską (Delegatura Rządu na Ziemię Wileńską), jako aparat pomocniczy delegata rządu powołano na podstawie „Okólnika nr 1 Delegata Rządu na Ziemię Wileńską z dnia 18 maja 1922 r.”¹³. Odtąd urząd ten składał się z dziewięciu wydziałów: 1) Prezydialnego, 2) Administracyjnego, 3) Samorządowego, 4) Budżetowo-Gospodarczego, 5) Zdrowia Publicznego, 6) Przemysłowego, 7) Rolnictwa i Weterynarii, 8) Pracy i Opieki Społecznej, 9) Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych. Z czasem, jego struktura uległa nieznacznym modyfikacjom¹⁴.

Delegatura Rządu na Ziemię Wileńską istniała do 22 grudnia 1925 roku, kiedy to Sejm RP uchwalił ustawę „O utworzeniu województwa

¹² DzU, 1922, nr 26, poz. 213; Gałędek Michał, dz. cyt., s. 135, przyp. 1.

¹³ Dziennik Urzędowy Delegata Rządu w Wilnie, 1922, nr 1, poz. 3.

¹⁴ DzU, 1921, nr 39, poz. 235; Protokół czynności wydziałów Urzędu Delegata Rządu w Wilnie (z resortu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych) zatwierdzony 27 marca 1923, Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (LCVA), Urząd Wojewódzki Wileński (UWWil), Urząd Delegata Rządu w Wilnie (UDRW), fondas (zespół), f. 51, apyrašas (opis), ap. 15, byla (teczka, sygnatura), b. 134, k. 30 – 36; Gałędek Michał, dz. cyt., s. 244–245.

wileńskiego”. Od tego dnia stanowisko delegata rządu na Ziemię Wileńską zostało przekształcone w stanowisko wojewody wileńskiego, a Urząd Delegata Rządu na Ziemię Wileńską – w Urząd Wojewódzki Wileński. Natomiast Okręg Administracyjny – Ziemia Wileńska przekształcona została w okręg administracyjny – województwo wileńskie¹⁵. W tym czasie funkcję delegata rządu w Wilnie sprawowali: Władysław Sołtan od 6 kwietnia (faktycznie od 18 kwietnia) do 6 maja 1922 r.; Walery Roman od 6 maja 1922 r. do 15 września 1924 r.; Władysław Raczkiewicz od 15 września 1924 r. do 14 czerwca 1925 r.; Olgierd Malinowski jako p.o. delegata rządu od 14 czerwca do 22 grudnia 1925 r.¹⁶

Wraz z powołaniem w kwietniu 1922 roku Okręgu Administracyjnego – Ziemia Wileńska rozpoczął się proces jej prawnej, administracyjnej, społecznej i gospodarczej unifikacji z pozostałymi obszarami Rzeczypospolitej Polskiej. Nie była to jednak unifikacja mechaniczna, ale realna, z zachowaniem niezbędnych odrębności zwłaszcza w latach 1922–1925. Jednocześnie coraz częściej w korespondencji urzędowej, jak i w języku potocznym „Ziemię Wileńską” nazywano po prostu „Wileńszczyzną”. Tak więc, oprócz rozciągnięcia na jej obszar przepisów w zakresie administracji II instancji (wojewódzkiej), szybko wprowadzono ustawodawstwo unifikacyjne na poziomie administracji I instancji (powiatowej)¹⁷. Gdy chodzi o samorząd terytorialny, to unifikacja nie objęła samorządu gminnego i gromadzkiego (wiejskiego) oraz gminnego miejskiego¹⁸.

Natomiast na Ziemię Wileńską rozciągnięto ogólnopolskie przepisy dotyczące samorządu powiatowego (powiatowych związków komunalnych – PZK). Nastąpiło to na mocy „Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 10 sierpnia 1922 roku o tymczasowej ordynacji wyborczej dla sejmików powiatowych, o tymczasowej ordynacji powiatowej, o skarbowości powiatowych związków komunalnych i ustawy w sprawie delegatów

¹⁵ DzU, 1926, nr 6, poz. 29.

¹⁶ Protokół nr 1 z pierwszego zebrania naczelników wydziałów odbytego pod przewodnictwem P. Delegata w dn. 22 listopada 1922 r., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 1, k. 180–181a; Kozyra Waldemar, *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939*, Lublin 2009, s. 158, 173, 178, 181.

¹⁷ DzU, 1921, nr 90, poz. 693; 1922, nr 82, poz. 726; DzUrzTKR, 1921, nr 9.

¹⁸ Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (DzUrzZCZW), 1919, nr 21, poz. 215; nr 11, poz. 99; nr 7, poz. 46; 1920, nr 45, poz. 1240; Gałędek Michał, dz. cyt., s. 225, 227.

od miast w sejmikach powiatowych”¹⁹. Zgodnie z ogólnopolskimi przepisami, tj. z dekretami Tymczasowego Naczelnika Państwa z 5 grudnia 1918 r. o tymczasowej ordynacji wyborczej do sejmików powiatowych oraz z 4 lutego 1919 r. o tymczasowej ordynacji powiatowej dla obszarów Polski byłego zaboru rosyjskiego²⁰, powiatowe związki komunalne były jednostkami samorządu terytorialnego drugiego stopnia. Ich organy to: sejmik powiatowy, wydział powiatowy i starosta. Do sejmiku powiatowego wchodził przedstawiciele (delegaci) – dwaj z gmin wiejskich i od dwóch do pięciu z gmin miejskich miast niewydzielonych w zależności od ich wielkości. Sejmik był władzą uchwalającą i kontrolującą. Mógł wydawać statuty, uchylać regulaminy dla sejmiku, wydziału powiatowego i komisji sejmikowych. Wydział powiatowy składał się ze starosty, jako przewodniczącego i sześciu członków wybranych zwykłą większością przez sejmik spośród mieszkańców powiatu, posiadających bierne prawo wyborcze. Starosta miał za zadanie wykonywać uchwały sejmiku i wydziału oraz przygotowywać wnioski na posiedzenia tych organów. Załatwiał także sprawy bieżące. Nadzór nad samorządem powiatowym sprawował w pierwszej instancji wojewoda przy współdziałaniu wydziału wojewódzkiego, a w drugiej – minister spraw wewnętrznych. Do władz nadzorczych należało zatwierdzanie uchwał o nabywaniu i zbywaniu nieruchomości oraz zaciąganiu pożyczek, a także uchylanie uchwał niezgodnych z prawem z urzędu lub na skutek odwołania. Prawo rozwiązywania sejmiku i wydziału powiatowego przysługiwało ministrowi spraw wewnętrznych. Nowy sejmik winien się zebrać w ciągu 6 tygodni od dnia rozwiązania poprzedniego, a w tym czasie jego kompetencje w sprawach bieżących przejmował starosta²¹. Jednakże w Ziemi Wileńskiej w organizacji samorządu powiatowego znalazły się pewne odmienności. Otóż w przeciwieństwie do centralnych ziem Polski, nie powołano tutaj samorządu szczebla wojewódzkiego ani nawet jego namiastki w postaci Rady Wojewódzkiej. Dlatego też początkowo nadzór nad samorządem powiatowym i m. Wilnem, jako miastem wydzielonym sprawował bezpośrednio (w pierwszej instancji) minister spraw wewnętrznych. Sytuacja uległa

¹⁹ DzU, 1922, nr 72, poz. 654.

²⁰ Dziennik Praw Państwa Polskiego (DzPrPP), 1918, nr 19, poz. 51; 1919, nr 13, poz. 140, poz. 141.

²¹ DzPrPP, 1919, nr 13, poz. 140; DzU, 1919, nr 90, poz. 151; 1923, nr 36, poz. 244; Szwed Ryszard, *Samorząd terytorialny w Polsce w latach 1918–1939. Wybór materiałów źródłowych*, Częstochowa 2000, s. 44.

zmianie po wydaniu rozporządzenia tegoż ministra z 31 stycznia 1925 r., na którego podstawie nadzór przejął delegat rządu w Wilnie²².

Organizacja i funkcjonowanie samorządu powiatowego

Wilno jako miasto stołeczne Ziemi Wileńskiej w zasadniczy sposób integrowało tworzącą się na tym obszarze polską administrację rządową i samorządową. W szczególności rolę taką odgrywał główny urząd administracji polskiej w Wilnie, tj. delegat rządu w Wilnie i podległa mu Delegatura Rządu na Ziemię Wileńską. Gdy chodzi o organizację i funkcjonowanie samorządu terytorialnego na Ziemi Wileńskiej, a zwłaszcza powiatowych związków komunalnych, to zasadniczą rolę w tym zakresie odegrał Wydział Samorządowy Delegatury Rządu na Ziemię Wileńską z siedzibą w Wilnie.

Należy wskazać, że w momencie utworzenia Okręgu Administracyjnego – Ziemia Wileńska, tj. na dzień 6 kwietnia 1922 r., samorząd powiatowy istniał tylko w powiatach byłej Litwy Środkowej. Wybory do ich sejmików powiatowych odbyły się w 1920 r. Natomiast w „powiatach korytarzowych” samorządu powiatowego ciągle nie było²³.

Delegat rządu w Wilnie i podległy mu Wydział Samorządowy w Urzędzie Delegata Rządu na Ziemię Wileńską rozpoczęli energiczne działania w celu ostatecznego ukształtowania struktur samorządu powiatowego na całym obszarze Ziemi Wileńskiej. W pierwszej kolejności poddano nadzorowi i kontroli funkcjonujące dotąd niemal samodzielnie (brak było władz nadzorczych lub były one fikcyjne) samorządy powiatowe w trzech powiatach byłej Litwy Środkowej. Działały one niewłaściwie. Ich władze opatrnie interpretowały swoje kompetencje wynikające z dotychczasowego ustroju samorządu terytorialnego. Zwłaszcza ich organy wykonawcze, tj. wydziały powiatowe z przewodniczącymi powołanymi w drodze wyborów, nienadzorowane przez władze administracji powiatowej i niezbyt powiązane z samorządem gminnym, nie wykazywały większej chęci do współpracy, zasklepiając się w swoich sprawach i faktycznie stosując bierny opór wobec zarządzeń władz zwierzchnich oraz

²² DzU, 1925, nr 17, poz. 117.

²³ Charakterystyka działalności władzy nadzorczej i stan samorządu w wileńskim okręgu administracyjnym od chwili jego utworzenia do połowy października 1924 r., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 262, k. 3.

starostów. Wydziały powiatowe nie chciały przejmować przekazywanych im przez władze rządowe niektórych działów administracji, np. dróg powiatowych i wojewódzkich, zakładów leczniczych czy dobroczynnych. Delegat rządu stwierdzał więc, że dotychczasowe władze samorządów powiatowych ograniczały swoją działalność – poza nielicznymi wyjątkami – do „krytyki administracji państwowej, dążąc do całkowitego uniezależnienia samorządu od władzy nadzorczej”²⁴.

Dlatego też delegat rządu w Wilnie podjął działania, których celem było jak najszybsze wprowadzenie ogólnopolskiego ustawodawstwa na szczeblu powiatowym, przedkładając m.in. Ministerstwu Spraw Wewnętrznych odpowiedni memoriał. Odpowiedź była bardzo szybka, w postaci wspomnianego już rozporządzenie Rady Ministrów z 10 sierpnia 1922 roku²⁵. W tym momencie traciły moc przepisy „Rozporządzenia Komisarza Generalnego Ziemi Wschodnich z 4 czerwca 1920 r. w przedmiocie ustawy o samorządzie powiatowym”²⁶.

Zarządzone przez ministra spraw wewnętrznych wybory do sejmików powiatowych odbyły się w całej Ziemi Wileńskiej w drugiej połowie 1922 r. Delegat rządu w Wilnie w swoich raportach do władz zwierzchnich informował, że wybory samorządowe przebiegały zgodnie z ordynacją i bez większych zakłóceń. W pierwszej kolejności zwracano uwagę na skład narodowościowy poszczególnych rad. I tak, w sejmikach powiatowych Polacy stanowili: w wileńsko-trockim – 95%; brasławskim – 91%; oszmiańskim – 88%; święciańskim – 83%; dziśnieńskim – 80%; wilejskim – 58%; duniłowickim – 52%. Ogółem na 229 radnych sejmików powiatowych, przedstawiciele narodowości polskiej było 184; białoruskiej 37; litewskiej 6; żydowskiej (Izraelitów) – 2. Wskazywano też, w jakich samorządach powiatowych mniejszości narodowe zdobyły znaczącą ilość mandatów. Tak więc Białorusini uzyskali od 0 do 8% mandatów w 4 powiatach, 17% w jednym powiecie i od 42% do 48% w dwóch powiatach, Litwini – po 5% w dwóch powiatach i 12% w jednym. Mniejszości żydowskiej w tych obliczeniach nie uwzględniano.

²⁴ Sprawozdanie Wydziału Samorządowego Departamentu Spraw Wewnętrznych z czynności jego i stanu samorządów na terenie Litwy Środkowej w ubiegłym 1921 r., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 673, k. 99–113; Charakterystyka..., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 262, k. 3a.

²⁵ DzU, 1922, nr 72, poz. 654.

²⁶ DzUrZCZW, 1920, nr 46, poz. 1284.

Nowe sejmiki zaczęły pracować bardzo sprawnie, ale w powiatach byłej Litwy Środkowej zauważono pewną opozycję wśród niektórych radnych przeciwko przejęciu kierownictwa sejmików i ich organów wykonawczych (wydziałów powiatowych) przez starostów. Objawiało się to w odmowie udziału w pracy wydziałów powiatowych czy też innych gremiach wewnętrznych sejmiku. Podkreślano, że „postawy separacyjne” na dłużej utrzymały się w tych sejmikach powiatowych, gdzie starostowie byli mniej aktywni lub występowały tarcia partyjne²⁷.

Władze samorządów szczebla powiatowego w Ziemi Wileńskiej ukształtowały się w ostatnim kwartale 1922 r. I tak, Sejmik Samorządowy Powiatu Wileńsko-Trockiego z siedzibą w Wilnie ukonstytuował się 17 grudnia 1922 r.²⁸ Posiedzeniu inauguracyjnemu przewodniczył starosta powiatu wileńsko-trockiego Bolesław Grabowski. Sejmik Wileńsko-Trocki liczył 40 członków, ale w posiedzeniu tym wzięło udział 32 radnych. Byli to: Witold Houwald, Adolf Kuzmicki, Eliaż Swiło, Jerzy Potęjko, Józef Paszkiewicz, Rafał Kardzis, Franciszek Jurkojć, Michał Świącicki, Jan Macutkiewicz, Józef Ostromecki, Józef Wencel, Konstanty Woronko, Józef Ejsmont, Paweł Aleksiuik, Kazimierz Kozłowski, Bonifacy Baranowski, Józef Rympo, Witold Stabrowski, Wincenty Dubicki, Marcin Wołodźko, Kazimierz Mickiewicz, Bolesław Łakowicz, Mieczysław Grabowski, Witold Kucewicz. Natomiast nieobecni (nieusprawiedliwieni) radni to: Franciszek Kowalewski, Bolesław Rymaszewicz, Władysław Mieczkowski, Wincenty Gawerski, Adolf Walentynowicz, Michał Klijewski, Stanisław Ejdukonis, Antoni Ziminowicz.

W posiedzeniu brali udział przedstawiciele Urzędu Delegata Rządu w Wilnie: naczelnik Wydziału Samorządowego Andrzej Kopeć i kierownik oddziału ziemskiego w Wydziale Samorządowym Jan Chmielewski. Posiedzenie sejmiku rozpoczęło się o godz. 10.30, a w imieniu delegata

²⁷ Charakterystyka..., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 262, k. 4; Protokół nr 1 z pierwszego organizacyjnego zebrania Sejmiku Powiatowego Braślawskiego, obywatego w dn. 18 grudnia 1922 r. w lokalu Domu Ludowego w Braślawiu w obecności przedstawiciela Delegata Rządu w Wilnie p. Kowalewskiego, LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 682, k. 2–3; Szerzej: Januszewska-Jurkiewicz Joanna, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*, Katowice 2010.

²⁸ Protokół nr 1 z organizacyjnego posiedzenia Sejmiku Powiatu Wileńsko-Trockiego z dn. 17 grudnia 1922 r., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 680, k. 2; Szerzej: Kirwiel Eleonora, *Kresy Północno-Wschodnie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939. Oblicze Polityczne*, Lublin 2011.

rządu w Wilnie otworzył go naczelnik Kopeć, po czym ogłosił przerwę do godz. 12.00 „w celu udania się na plac Łukiski na połowę mszę żałobną za duszę ŚP Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Pana Gabriela Narutowicza”. Po powrocie z nabożeństwa przewodniczący sejmiku starosta B. Grabowski przejął prowadzenie obrad. W „krótkich słowach” przedstawił rolę i zadania samorządu powiatowego, a zwłaszcza organów samorządu powiatowego w świetle ustawodawstwa wprowadzonego na obszarze Ziemi Wileńskiej rozporządzeniem RM z 10 sierpnia 1922 r. W szczególności skoncentrował się na prezentacji nowej roli Sejmiku Powiatowego jako organu uchwałodawczego oraz Wydziału Powiatowego jako organu wykonawczego.

Następnie przedstawił do zatwierdzenia porządek obrad Sejmiku: 1) Uchwalenie regulaminu obrad Sejmiku Powiatowego; 2) Wybór sześciu członków Wydziału Powiatowego; 3) Wybór Komisji Rewizyjnej; 4) Ustalenie etatu Biura Sejmikowego; 5) Ustalenie terminu przejścia przez nowo wybrany Wydział Powiatowy spraw (starego) Wydziału Powiatowego; 6) Wybór dwóch przedstawicieli do Powiatowej Komisji Odbudowy; 7) Wybór dwóch przedstawicieli do Komisji Ziemskiej; 8) Wybór jednego przedstawiciela i jego zastępcy do Powiatowej Komisji Antyalkoholowej; 9) Wybór jednego przedstawiciela i jego zastępcy do Powiatowej Komisji Rozlokowania Policji²⁹.

Przewodniczący zebrania przed przystąpieniem do realizacji porządku obrad zgłosił wniosek, by wysłać depezę do Marszałka Sejmu w związku z zabójstwem pierwszego prezydenta RP Gabriela Narutowicza. Brzmiała ona: „Do Pana Marszałka Sejmu, Warszawa. Sejmik Wileńsko-Trocki do głębi wstrząśnięty morderstwem dokonany na osobie pierwszego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej niniejszym przesyła Panu Marszałkowi wyrazy głębokiego oburzenia, żalu i smutku oraz nawołuje Naród Polski do wytrwałej obrony Konstytucji i Prawa”. Wniosek przyjęto jednogłośnie. Następnie przystąpiono do procedowania pkt. 1 porządku, tj. przyjęcia Regulaminu obrad sejmiku. Regulamin ten – to faktycznie wzór regulaminu obrad sejmików powiatowych przygotowany przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Wzór ten z kilkoma poprawkami zgłoszonymi przez radnego Witolda Kucewicza, został przyjęty jako Regulamin obrad Sejmiku Powiatu Wileńsko-Trockiego. Natomiast

²⁹ Protokół nr 1 (SPW-T)...., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 680, k. 2–2a.

na wniosek przewodniczącego-starosty B. Grabowskiego zalecono Wydziałowi Powiatowemu opracowanie i przedłożenie na następne posiedzenie Sejmiku wniosku w sprawie zwiększenia kar za nieprzybycie na jego posiedzenie oraz o wysokości diet dla członków Sejmiku i Wydziału Powiatowego. Przystępując do realizacji pkt. 2 porządku dziennego rozpoczęto wybór 6 członków Wydziału Powiatowego. W pierwszym głosowaniu wybrano tylko dwóch członków, tj. Jana Falewicza i Romualda Węckowicza. W głosowaniu drugim i trzecim wybrano pozostałych. Byli to: Józef Ignacy Parczewski, Witold Houwald, Witold Kucewicz i Kazimierz Kozłowski. Po krótkiej debacie, przez aklamację do Komisji Rewizyjnej zostali wybrani: Bronisław Wędziągólski, Bolesław Łakowicz, Wincenty Łuczyński i Michał Święcicki³⁰. Gdy chodzi o prowizoryczny skład personelu Biura Sejmikowego to ustalono, że zostanie on utrzymany na dotychczasowym poziomie, z tym, że od stycznia 1923 r. zostanie zatrudniony skarbnik w VIII st. sł. i kancelista w X st. sł. Należy podkreślić, że pracownicy biura mieli otrzymywać wyższe wynagrodzenie o jeden stopień służbowy, od uposażenia dla równorzędnych stanowisk urzędników państwowych. Ustalono też, że do 10 stycznia 1923 r. „stary” Wydział Powiatowy przekaże „nowemu” wszystkie dotąd załatwiane sprawy. Na koniec, przez aklamację, do Komisji Odbudowy zostali wybrani Witold Kucewicz i Jan Kowalski; do Komisji Ziemskiej – Jan Macutkiewicz i jego zastępca W. Kucewicz; do Powiatowej Komisji Antyalkoholowej – J. Falewicz i jego zastępca Stanisław Frąckiewicz. Na koniec, na wniosek W. Kucewicza, sejmik uchwalił, że odtąd posiedzenia Sejmiku odbywać się będą w dni powszednie, nie zaś świąteczne, jak było dotychczas³¹.

Organami wykonawczymi sejmików powiatowych były wydziały powiatowe. Oprócz wykonywania prac zleconych im przez sejmiki powiatowe, prowadziły one – pod nadzorem starosty jako przewodniczącego – bieżący zarząd powiatowych związków komunalnych. Przykładowo Wydział Powiatowy w Brasławiu na swym posiedzeniu w dniu 15 września 1924 r. w siedzibie Sejmiku Powiatowego podjął wiele ważnych decyzji i postanowień. Jego skład osobowy był następujący: przewodniczący wydziału powiatowego brasławskiego (starosta brasławski) Zelisław Januskiewicz; członkowie: Michał Pisani, Kazimierz Milewicz, Aleksander

³⁰ Protokół nr 1 (SPW-T)..., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 680, k. 2a–3.

³¹ Protokół nr 1 (SPW-T)..., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 680, k. 3–4.

Juchniewicz, Antoni Stomma, dr Waław Pelikan. Nieobecny usprawiedliwiony – Witold Kwinto. Ponadto na posiedzeniu wydziału brasławskiego obecni byli: sekretarz sejmiku – Władysław Krajewski, kierownik oddziału kasowo-rachunkowego – Marian Gosk, inżynier sejmikowy – Eugeniusz Heller, instruktor Związku Kółek Rolniczych – Alfons Jożanis. Przed rozpoczęciem obrad przewodniczący wydziału odczytał pismo ustępującego ze stanowiska delegata rządu w Wilnie Walerego Romana z 10 września 1924 r. Pisał on: „Opuszczając przeze mnie Urząd Delegata Rządu w Wilnie na Okręg Administracyjny Wileński składam na ręce Pana, Panie Przewodniczący Brasławskiego Powiatowego Związku Komunalnego wyrazy prawdziwego mego uznania, a zarazem podziękowania za jego owocną współpracę, tak w dziedzinie życia samorządowego, jak i w innych dziedzinach życia społecznego, która znakomicie przyczyniła się do utrwalenia państwowego i gospodarczego życia Kraju”³².

Porządek obrad Wydziału Powiatowego Brasławskiego w dniu 15 września 1924 r. był następujący: 1) zatwierdzenie protokołu z poprzedniego posiedzenia; 2) sprawozdanie z działalności poszczególnych działów wydziału powiatowego; 3) nabycie akcji Banku Komunalnego; 4) udzielenie stypendium Stanisławowi Uniatyckiemu; 5) udzielenie stypendium Mieczysławowi Chlebowiczowi; 6) podniesienie tkactwa na wsi; 7) zwrot kosztów utrzymania w przytułku sejmikowym w Opsie – p. Egerowej; 8) kursy dla urzędników gminnych; 9) przyjęcie do ochronki sejmikowej Władysława Milewskiego; 10) przyjęcie do przytułku sejmikowego Marceliny Łuszniewskiej; 11) przyjęcie do ochronki sejmikowej dzieci Sylwestra Augulewicza; 12) zakup przez sejmik estakady; 13) rozpatrzenie podań o zwolnienie od podatków sejmikowych; 14) legalizacja podpisów przez Sąd Pokoju; 15) sprowadzanie budulca z Daniny Lasowej; 16) zwolnienie p. Waław Nadratowskiego ze stanowiska inspektora samorządu gminnego (w związku z jego przejściem do pracy w Sądzie Pokoju); 17) wolne wnioski³³.

Bardzo ważną częścią obrad były sprawozdania z działalności poszczególnych działów Wydziału Powiatowego za sierpień 1924. I tak pracę Działu I – Ogólnego referował sekretarz sejmiku W. Krajewski;

³² Protokół nr 9 z posiedzenia Wydziału Powiatowego Sejmiku Brasławskiego z 15 września 1924 r., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 682, s. 1.

³³ Protokół nr 9 (WPSB)..., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 682, s. 2.

Działu II – Kasowo-Rachunkowego, kierownik oddziału kasowo-rachunkowego M. Gosk; Działu III – Inspektoratu Samorządowego, sekretarz sejmiku W. Krajewski; Działu IV – Technicznego, inżynier sejmikowy E. Heller. Przykładowo praca działu ogólnego przedstawiała się następująco: w dniu 22 sierpnia 1924 r. dokonany został wybór nowego członka sejmiku spośród radnych Dryświackiej Rady Gminnej na miejsce Antoniego Gisicza, który utracił mandat w Sejmiku Powiatowym. Na jego miejsce wybrano Józefa Gasperowicza. Z dn. 1 czerwca został przyjęty na stanowisko sejmikowego lekarza weterynaryjnego w Braślawiu dr Karol Witek z uposażeniem w wysokości 50% otrzymywanych przezeń od państwa poborów służbowych. 8 lipca do pracy przyjęta została maszynistka Maria Kołkowska jako dietariuszka w XII st. sł. W tym czasie do kancelarii Wydziału Powiatowego wpłynęły 374 sprawy, z czego załatwiono 247, wyczekujących (załatwianych) było 34, niezałatwionych – 117. Natomiast wszczętych z urzędu spraw było 124. Z ogólnej liczby spraw, przydzielono celem załatwienia: sekretarzowi sejmikowemu 54%, Oddziałowi Kasowo-Rachunkowemu – 33%, Inspektorowi Samorządowemu – 7%, Oddziałowi Drogowemu – 3%, Oddziałowi Rolnemu – 3%. W okresie sprawozdawczym przewodniczący wydziału wydał trzy zarządzenia natury ogólnej. Natomiast urzędy gminne powiatu braślawskiego wydały w sprawie podwód łącznie 1473 decyzji, na ogólną liczbę 10 281 koni zdatnych do powinności podwodowych. W zakresie opieki społecznej: w ochronie sejmikowej (i przytułku) w Opsie znajdowało się 40 dzieci i 5 starców. Na ich utrzymanie w miesiącu sierpniu 1924 r. wydano 1288,61 zł. Stan pensjonariuszy był zadawalający zwłaszcza, że w tym czasie nie występowały choroby zakaźne. Jednocześnie w instytucji tej, zwłaszcza, że nadchodziła zima, brakowało ubrań dziecięcych, koców, bielizny dziecięcej i pościelowej. Należało też przeprowadzić remonty pieców i dwóch dodatkowych pokoi³⁴.

Wydział Samorządowy Urzędu Delegata Rządu Ziemi Wileńskiej pod koniec 1924 r. konstatował, że działalność samorządów powiatowych w Ziemi Wileńskiej była na tyle dynamiczna, że „nie pozostawała w tyle” za o wiele wcześniej zorganizowanymi i działającymi w pomyślniejszych warunkach gospodarczych, samorządami powiatowymi innych dzielnic Rzeczypospolitej. Przyczyną tego stanu rzeczy było

³⁴ Protokół nr 9 (WPSB)..., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 682, s. 2–6.

swego rodzaju współzawodnictwo między poszczególnymi PZK w realizacji nałożonych nań zadań. To współzawodnictwo wzmacniało publikowanie przez UDRZW szczegółowych sprawozdań z działalności poszczególnych powiatów, przygotowywanych przez ich wydziały powiatowe. Ponadto, do tego stanu rzeczy przyczynił się walnie sam Wydział Samorządowy UDRZW, poprzez bardzo skuteczny nadzór prawny i fachowy nad wydziałami powiatowymi. Był on szczególnie trudny, gdyż w wydziałach tych brakowało dobrze przygotowanych i doświadczonych pracowników samorządowych. Jedną z jego form był instruktaż fachowy, realizowany podczas zjazdów pracowników samorządowych z pracownikami Wydziału Samorządowego w gmachu Urzędu Delegata Rządu na Ziemię Wileńską. W związku z kryzysem hiperinflacyjnym 1923 roku, a następnie z akcją oszczędnościową rządu nadzór ten uległ ograniczeniu, co negatywnie odbiło się na pracy instytucji samorządów powiatowych. Jednakże delegat rządu w Wilnie i podległe mu struktury administracyjne już od połowy 1924 r. rozpoczęły akcję w celu szybkiego usunięcia tych niedomagań³⁵.

Analizując pracę powiatowych związków komunalnych w poszczególnych sferach działalności, należy stwierdzić, że pod koniec 1924 r. utrzymywały one 25 przychodni lekarskich. Ich sieć sukcesywnie powiększała się poprzez przekształcanie punktów felcerskich w nowe przychodnie, tworzenie przychodni przyszpitalnych oraz powoływanie nowych. Wydział Samorządowy UDRZW instruował je, by dotowały tylko bezpłatne leczenie ludności w przychodniach lekarskich, ale nie je same. Zaoszczędzone w ten sposób środki powinny być przeznaczone na tworzenie nowych punktów lekarskich. Zalecenie to nie mogło być jednak zrealizowane, gdyż mało było przychodni lekarskich samowystarczalnych finansowo, a bezpłatnością leczenia władze samorządowe chciały zachęcić ludność miejscową, by leczyła się u lekarzy, a nie jak dotąd u felcerów, a zwłaszcza znachorów. Na początku 1924 r. większość sejmików powiatowych Ziemi Wileńskiej zgodziła się na przejęcie placówek szpitalnych na swoje utrzymanie. Delegat rządu w Wilnie wskazując na ich niestabilność finansową wstrzymał te decyzje i zalecił, by stale pokrywały tylko część wydatków szpitalnych.

³⁵ Sprawozdanie kasowe z wykonania budżetu Sejmiku Wilejskiego z 1924 r., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 940, s. 1–6; Charakterystyka..., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 262, k. 4a.

Samorządy powiatowe prowadziły regularną walkę z epidemiami. W tym celu lekarze powiatowi tworzyli na zalecenie władz zwierzchnich kolumny epidemiczne (epidemiologiczne), których celem było zwalczanie pojawiających się epidemii, a zwłaszcza zapobieganie im. W 1924 r. MSW ogłosiło np. „Instrukcję dla kolumn epidemicznych przeznaczonych do walki z durem plamistym i powrotnym”. Kolumna składała się z lekarza, jako kierownika, higienistki i dezynfektora. Organizowano też miejscowe komisje higieniczne, których działalność stawała się coraz bardziej intensywna. W ogóle w miarę zdobywania doświadczeń w sprawach lecznictwa medycznego wspierania go przez personel rekrutujący się z działaczy społecznych, samorząd powiatowy ujmował coraz pewniej w swoje ręce inicjatywę w tym zakresie³⁶.

Powiatowe związki komunalne prowadziły znaczącą działalność na polu opieki społecznej. Pod koniec 1924 r. w ich gestii było 6 ochronek dla dzieci (często też będącymi przytułkami dla starców), które funkcjonowały coraz lepiej, przy czym w ochronkach tych z reguły prowadzono naukę rzemiosł (tkactwo, pończosznictwo, koszykarstwo, ogrodnictwo itp.), dla dzieci z ochronek, jak i mieszkających z rodzinami. By zbudować mocniejsze podstawy gospodarcze dla tej działalności, wydziały powiatowe pracowały na rzecz stworzenia przy tych placówkach własnych gospodarstw rolnych i ogrodniczych, zazwyczaj na ziemi nabytej lub wdzierżawionej od państwa na mniej lub więcej ulgowych warunkach. Na rzecz tych placówek przeprowadzały publiczne kwesty i zbiórki. Sejmiki powiatowe w Wilnie, Brasławiu, Wilejce poprzez to, że prowadziły własne gospodarstwa rolne i posiadały własną infrastrukturę budowlaną, przystąpiły do tworzenia szkół rolniczych, których chronicznie brakowało. Wcześniej szkołę rolniczo-ogrodniczą posiadał tylko sejmik w Święcianach³⁷.

Samorządy powiatowe Okręgu Administracyjnego – Ziemia Wileńska, niezwłocznie po ich uruchomieniu względnie reorganizacji (tak było

³⁶ Instrukcja dla kolumn epidemicznych przeznaczonych do walki z durem plamistym i powrotnym, Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Opieki Społecznej, Departament Opieki Społecznej, sygn. 5, s. 7; Sprawozdanie z lustracji referatu samorządowego w starostwie święciańskim z 16 grudnia 1925 r., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 673, k. 54–56; Charakterystyka..., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 262, k. 5.

³⁷ Sprawozdanie (starostwo święciańskie)..., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 673, k. 54–56; Charakterystyka..., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 262, k. 5a.

na ziemiach byłej Litwy Środkowej), przejęły nadzór nad drogami powiatowymi i wojewódzkimi. Odtąd drogi państwowe stanowiły jedynie nieznaczną część dróg publicznych. Samorządy powiatowe, przy pomocy państwa (UDRZW), prowadziły remonty najbardziej zniszczonych odcinków tych dróg, jak też mostów i grobli. Dążąc do utrzymania ich w dobrym stanie – z braku środków pieniężnych – wykorzystywały tzw. robocizną szarwarkową, tj. dobrowolną pracę ludności miejscowej. Część tej ludności była temu przeciwna, ale samorządowcom udawało się opór ten przełamać. Wraz ze zdobywanym doświadczeniem samorządy czyniły coraz większe postępy w zakresie nadzoru technicznego i organizacji tych robót. Prowadziły roboty budowlane mające na celu dostosowywanie gmachów sejmikowych dla potrzeb samorządowych zakładów dobroczynnych, leczniczych i oświatowych (szkoły rolnicze i powszechnie).

Powiatowe związki komunalne działały na rzecz podniesienia poziomu rolnictwa i hodowli. W pierwszych latach powojennych działano doraźnie, udzielając pomocy gospodarstwom zniszczonym (zakup nasion sprzedawanych następnie na kredyt, urządzenie wypożyczalni narzędzi rolniczych), podejmowano próby w zakresie melioracji (powiat brasławski), w dziedzinie hodowli zwierzęcej (punkty zarodowe) oraz szerzenia wiedzy rolniczej (pokazy, wystawy, utrzymanie instruktorów). Z czasem postanowiono działać bardziej metodycznie, zmierzając do intensyfikacji produkcji rolnej poprzez stworzenie dla producentów rolnych nowych i dostępnych instytucji kredytowych. Miały nimi być tzw. banki ludowe, tj. komunalne kasy oszczędnościowe (KKO) i gminne kasy pożyczkowo-oszczędnościowe (GKPO)³⁸. Do końca 1925 r. działały one już w powiatach: wileńsko-trockim, oszmiańskim, wilejskim, dziśnieńskim. Zdobyły sobie szybko zaufanie miejscowej ludności, jak też kapitału krajowego. Delegat rządu w Wilnie, by wzmocnić rozwój produkcji rolnej oraz komunalnych instytucji kredytowych, latem 1924 r. zwołał zjazd działaczy samorządowych. Jednakże jego wstępne ustalenia wywołały obawy bogatszych sfer rolniczych (ziemiaństwa wileńskiego) przed zbyt dużą ingerencją państwa (samorządów powiatowych) w produkcję rolną i uzależnienie jej od władz państwowych. Przeworsowały stanowisko, że rozwój rolnictwa i hodowli na Ziemi Wileńskiej będzie wspierany przede wszystkim przez organizacje rolnicze, które *notabene* posiadały o wiele sprawniejszy personel fachowy niż instytucje samorządowe. Bardzo

³⁸ Por. Kozyra Waldemar, *Urząd...*, s. 303–304.

szybko okazało się jednak, że organizacje te cierpiały na jedną słabość – brak stałych podstaw finansowania. W rezultacie zjazd ten zapoczątkował akcję stałego i planowego wspierania gospodarki rolnej przez powiatowe związki komunalne³⁹.

Powiatowe związki komunalne prowadziły akcję zwalczania chorób i epidemii wśród zwierząt hodowlanych. Zatrudniały lekarzy weterynarii oraz utrzymywały po 1–2 przychodnie weterynaryjne w powiecie. W zwalczaniu epidemii wśród zwierząt organizowały kolumny weterynaryjne oraz na stałe zatrudniały wywiadowców weterynaryjnych. Zakładami samorządowymi były również tzw. punkty zarodowe (kopulacyjne) nadzorowane przez samorządowych lekarzy weterynaryjnych. Do zakładów tych zaliczano również wypożyczalnie narzędzi rolniczych, które PZK tworzyły głównie w miejscowościach byłego pasa przyfrontowego (3–5 na powiat)⁴⁰.

Samorządy powiatowe w Ziemi Wileńskiej (do końca 1922 r.) koncentrowały się na sprawach gospodarczych, zwłaszcza drogowych, a w ogóle nie doceniały pracy oświatowej, głównie wśród młodzieży wiejskiej. Stan ten wynikał również z braku sił fachowych, jak też z niedocenianiem oświaty w walce z „odrusyfikowaniem” kraju oraz propagowaniem kultury polskiej. Postanowiono to zmienić i oprócz prac dorywczych – poprzez organizowanie kursów, bibliotek wędrownych, towarzystw oświatowych – sejmiki powiatowe przeszły do zaplanowanych i skoordynowanych prac oświatowych, angażując lub przyjmując udział w utrzymaniu stałych, fachowych instruktorów oświatowych. Programowo zaczęły popierać szkolnictwo powszechne, które w całości przeszło na utrzymanie samorządu gminnego i powiatowego. PZK w sposób stały udzielały zapomóg oświatowych gminom, tworzyły programy stałych stypendiów dla uczniów seminariów nauczycielskich oraz popierały kursy doszkalające nauczycieli. Rozpoczęły wspieranie szkolnictwa średniego poprzez ustanowienie stałych subwencji dla szkół średnich. Przykładem mogą tu być sejmiki: oszmiański i dziśnieński, które regularnie subwencjonowały gimnazja w Oszmianie i Dziśnie⁴¹.

³⁹ Charakterystyka..., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 262, k. 6.

⁴⁰ Charakterystyka..., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 262, k. 5.

⁴¹ Protokół nr 1 (SPW-T)..., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 680, k. 2–4; Charakterystyka..., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 262, k. 6a.

Zakończenie

W latach 1922–1925 rola Wilna w procesie integracji struktur administracji rządowej i samorządu terytorialnego w Okręgu Administracyjnym – Ziemia Wileńska była wyjątkowa i nie do przecenienia. W mieście tym miały swoją siedzibę wszystkie najważniejsze organy administracji publicznej I i II instancji, tak w zakresie administracji ogólnej, jak też specjalnej. Wilno było też głównym ośrodkiem władz samorządowych Ziemi Wileńskiej. Najważniejszym organem administracji polskiej w stolicy Ziemi Wileńskiej był delegat rządu w Wilnie wraz z jego aparatem pomocniczym, tj. Delegaturą Rządu na Ziemię Wileńską. Delegat nadzorował organizację i działalność struktur samorządu terytorialnego, ze szczególnym uwzględnieniem powiatowych związków komunalnych. W niniejszym artykule wskazano przede wszystkim na pracę organów samorządu powiatowego. Były to: 1. organy uchwałodawcze – sejmiki powiatowe oraz 2. organy wykonawcze – wydziały powiatowe na czele ze starostami. W szczególności zwrócono uwagę na organizację i funkcjonowanie – mającego swoją siedzibę w Wilnie – Sejmiku Samorządowego Powiatu Wileńsko-Trockiego.

Należy podkreślić, że działalność powiatowych związków komunalnych na Wileńszczyźnie, jak i w całym kraju na początku lat dwudziestych XX w. napotykała na znaczne trudności w związku z częstymi kryzysami gospodarczymi i finansowymi w państwie. Dlatego też stała troską władz nadzorczych, tj. Urzędu Delegata Rządu na Ziemię Wileńską oraz urzędów starościńskich, było łagodzenie ich skutków dla gospodarek PZK. Ponadto delegat rządu w Wilnie zgłaszając do MSW, jak i do innych ministerstw, wiele wniosków i postulatów, dzięki zebranemu wcześniej materiałowi informacyjnemu, dowiadywał się o ich problemach, trudnościach i bolączkach. W konsekwencji wydawał coraz bardziej trafne i właściwe zalecenia i instrukcje, które przyczyniały się do polepszenia pracy powiatowych związków komunalnych, zwłaszcza na polu gospodarczo-budżetowym.

W konsekwencji należy stwierdzić, że samorząd powiatowy nadzorowany i inspirowany przez Wydział Samorządowy Delegatury Rządu na Ziemię Wileńska z siedzibą w Wilnie, odegrał szczególną rolę w uaktywnieniu miejscowego społeczeństwa, zwłaszcza miejscowej (powiatowej) inteligencji oraz samorządnych działaczy wiejskich i miejskich, w tym reprezentujących mniejszości narodowe, zwłaszcza Białorusinów. W tym

czasie samorząd powiatowy rozpoczął wielką pracę gospodarczą, społeczną, a zwłaszcza oświatową, mającą na celu z jednej strony „odruszczenie” kraju, a z drugiej propagowanie polskiej kultury, zwłaszcza współtworzenie specyfiki administracyjno-samorządowej i kulturowej, kształtującego się od 1922 r. regionu administracyjnego, jakim była Wileńszczyzna w okresie II Rzeczypospolitej.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Charakterystyka działalności władzy nadzorczej i stan samorządu w wileńskim okręgu administracyjnym od chwili jego utworzenia do połowy października 1924 r., Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (LCVA), Urząd Wojewódzki Wileński (UWWil), Urząd Delegata Rządu w Wilnie (UDRW), f. 51, ap. 15, b. 262, k. 3–6a.
- Instrukcja dla kolumn epidemicznych przeznaczonych do walki z dudem płamistym i powrotnym, Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Opieki Społecznej, Departament Opieki Społecznej, sygn. 5, s. 7.
- Protokół czynności wydziałów Urzędu Delegata Rządu w Wilnie (z resortu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych) zatwierdzony 27 marca 1923, LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 134, k. 30–36.
- Protokół nr 1 z pierwszego organizacyjnego zebrania Sejmiku Powiatowego Brasławskiego, odbytego w dn. 18 grudnia 1922 r. w lokalu Domu Ludowego w Brasławiu w obecności przedstawiciela Delegata Rządu w Wilnie p. Kowalewskiego, LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 682, k. 2–3.
- Protokół nr 1 z organizacyjnego posiedzenia Sejmiku Powiatu Wileńsko-Trockiego z dn. 17 grudnia 1922 r., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 680, k. 2–4.
- Protokół nr 1 z pierwszego zebrania naczelników wydziałów odbytego pod przewodnictwem P. Delegata w dn. 22 listopada 1922 r., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 1, k. 180–181a.
- Protokół nr 9 z posiedzenia Wydziału Powiatowego Sejmiku Brasławskiego z 15 września 1924 r., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 682, s. 1–6.
- Sprawozdanie kasowe z wykonania budżetu Sejmiku Wileńskiego z 1924 r., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 940, s. 1–6.
- Sprawozdanie Wydziału Samorządowego Departamentu Spraw Wewnętrznych z czynności jego i stanu samorządów na terenie Litwy Środkowej w ubiegłym 1921 r., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 673, k. 99–113.
- Sprawozdanie z lustracji referatu samorządowego w starostwie święciańskim z 16 grudnia 1925 r., LCVA, UWWil, UDRW, f. 51, ap. 15, b. 673, k. 54–56.

Publikatory urzędowe

- Dziennik Praw Państwa Polskiego (DzPrPP), 1918, nr 19, poz. 51; 1919, nr 13, poz. 140, poz. 141.
- Dziennik Urzędowy Tymczasowej Komisji Rządzącej (DzUrzTKR), 1921, nr 9; 1922, nr 7.

- Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (DzU), 1919, nr 65, poz. 395; nr 90, poz. 151; 1921, nr 39, poz. 235; nr 90, poz. 693; 1922, nr 20, poz. 162; nr 26, poz. 213; nr 72, poz. 654; nr 82, poz. 726; 1923, nr 36, poz. 244; 1925, nr 17, poz. 117; nr 67, poz. 472; 1926, nr 6, poz. 29; 1927, nr 8, poz. 62.
- Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (DzUrzZCZW), 1919, nr 7, poz. 46; nr 11, poz. 99; nr 21, poz. 215; 1920, nr 45, poz. 1240; nr 46, poz. 1284.
- Dziennik Urzędowy Delegata Rządu w Wilnie, 1922, nr 1, poz. 3.

Opracowania

- Czarnowski Jan Ryszard, Wojdecki Eugeniusz, *Wilno – dzieje i obraz miasta*, Warszawa 2016.
- Gałądek Michał, *Ustrój administracji ogólnej na Wileńszczyźnie w okresie międzywojennym*, Toruń 2012.
- Grabski Stanisław, *Pamiętniki*, t. 2, Warszawa 1989.
- Januszewska-Jurkiewicz Joanna, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*, Katowice 2010.
- Kirwiel Eleonora, *Kresy Północno-Wschodnie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939. Oblicze Polityczne*, Lublin 2011.
- Kozyra Waldemar, *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939*, Lublin 2009.
- Kozyra Waldemar, *Urząd Wojewódzki w Lublinie w latach 1919–1939*, Lublin 1999.
- Kozyra Waldemar, *Z dziejów regionalizmu europejskiego w XX wieku: działalność delegata rządu na Ziemię Wileńską w dziedzinie samorządu terytorialnego (1922–1925)*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy”, 2019, t. 19, s. 138–139.
- Krajewski Zenon, *Geneza i dzieje wewnętrzne Litwy Środkowej (1920–1922)*, Lublin 1996.
- Łossowski Piotr, *Stosunki polsko-litewskie 1921–1939*, Warszawa 1997.
- Siemiaszko Zdzisław A., *Wileński korytarz – geneza, historyczna rola, likwidacja*, „Mars”, 1997, nr 5, s. 39–41.
- Srebrakowski Aleksander, *My nie bracia, my sąsiedzi: polska perspektywa stosunków polsko-litewskich: wybór tekstów i dokumentów*, Wrocław 2013.
- Srebrakowski Aleksander, *Pamięć o Wilnie*, Wrocław 1997.
- Szwed Ryszard, *Samorząd terytorialny w Polsce w latach 1918–1939. Wybór materiałów źródłowych*, Częstochowa 2000.
- Tomaszewski Patryk, *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939. Studium z dziejów organizacji i postaw ideowych studentów*, Toruń 2018.
- Wilno i Ziemia Wileńska: zarys monograficzny*, t. 1–2, Wilno 1930.
- Witkowski Wojciech, *Historia administracji w Polsce 1764–2020*, Warszawa 2020.
- Wołosowicz Stanisław, *Ziemia Wileńska*, Kraków 1925.

Źródła internetowe

- Rys. 1. Ziemia Wileńska w latach 1922–1925 i województwo wileńskie w latach 1925–1939, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/84/Podzial_wojewodztwa_wilenskiego_1937.png [dostęp: 5.05.2023].

The Integrating Role of Vilnius in the Formation of the Administrative District – Vilnius Land. An Example of the District Municipal Unions in the Years 1922–1925

Summary

The role of Vilnius in the process of integrating the structures of government administration and local government in the Administrative District – Vilnius Land was very important. All the most important public administration bodies of the first and second instance, both general and special administration, had their headquarters in this city. Vilnius was the main center of local government authorities in the Vilnius Land. It should be emphasized that the district government, supervised and inspired by the Local Government Department of the Government Delegation for Vilnius Land, based in Vilnius, played a special role in activating the local society, especially the local (county) intelligentsia and spontaneous rural and urban activists, including those representing national minorities, especially Belarusians. At that time, the district government began great economic, social and especially educational work, aimed on the one hand at “de-rusting” the country and, on the other hand, at promoting Polish culture, especially co-creating the administrative, local government and cultural specificity that has been developing since 1922. the administrative region that was the Vilnius region in the first decades of the 20th century.

Keywords: Vilnius, Administrative District – Vilnius Land, Local Government Department of the Government Delegation to the Vilnius Land, local government, county government, county assembly, county department, mayor

Integruojantis Vilniaus vaidmuo formuojant administracinę apygardą – Vilniaus žemę. Rajono savivaldybių sąjungų pavyzdys 1922–1925 m.

Santrauka

Vilniaus vaidmuo integruojant administracinės apygardos – Vilniaus žemės valdžios ir savivaldos struktūras – buvo labai svarbus. Šiame mieste buvo įsikūrę visi svarbiausi pirmosios ir antrosios instancijos viešojo administravimo organai – tiek bendroji, tiek specialioji administracija. Vilniaus miestas buvo pagrindinis vietos valdžios centras Vilniaus žemėje. Pabrėžtina, kad vietinė savivalda, prižiūrima ir inspiruojama įsikūrusios Vilniuje Vyriausybės delegacijos Vilniaus žemei Savivaldybės departamento, atliko ypatingą vaidmenį aktyvinant vietos visuomenę, ypač vietos (apskritis) inteligentiją ir spontaniškus kaimo bei miestų aktyvistus, tarp jų ir atstovaujančių tautinėms mažumoms, ypač baltarusiams. Tuo metu apskritis savivalda pradėjo didelį ekonominį, socialinį ir ypač švietėjišką darbą, kurio tikslas, viena vertus, „atrusifikuoti“ šalį, kita

vertus, propaguoti lenkų kultūrą. Ypatingas uždavinys buvo bendrai kurti specifinę administracijos-savivaldos ir kultūrinę aplinką besiformuojančiame nuo 1922 m. administraciniame regione, kokių buvo Vilniaus kraštas XX amžiaus pirmaisiais dešimtmečiais.

Raktažodžiai: Vilnius, administracinė apygarda – Vilniaus žemė, Vyriausybės delegacijos Vilniaus žemėje Savivaldybės departamentas, teritorinė savivalda, apskrities savivalda, apskrities seimas, apskrities skyrius, seniūnas

Integrująca rola Wilna w kształtowaniu się Okręgu Administracyjnego – Ziemia Wileńska. Przykład powiatowych związków komunalnych w latach 1922–1925

Streszczenie

Rola Wilna w procesie integracji struktur administracji rządowej i samorządu terytorialnego w Okręgu Administracyjnym – Ziemia Wileńska była bardzo ważna. W mieście tym miały swoją siedzibę wszystkie najważniejsze organy administracji publicznej I i II instancji, tak w zakresie administracji ogólnej, jak też specjalnej. Wilno było głównym ośrodkiem władz samorządowych Ziemi Wileńskiej. Należy podkreślić, że samorząd powiatowy nadzorowany i inspirowany przez Wydział Samorządowy Delegatury Rządu na Ziemię Wileńską z siedzibą w Wilnie, odegrał szczególną rolę w uaktywnieniu miejscowego społeczeństwa, zwłaszcza miejscowej (powiatowej) inteligencji i samorządnych działaczy wiejskich i miejskich, w tym reprezentujących mniejszości narodowe, zwłaszcza Białorusinów. W tym czasie, samorząd powiatowy rozpoczął wielką pracę gospodarczą, społeczną, a zwłaszcza oświatową, mającą na celu z jednej strony „odrusszenie” kraju, a z drugiej propagowanie polskiej kultury, zwłaszcza współtworzenie specyfiki administracyjno-samorządowej i kulturowej, kształtującego się od 1922 r. regionu administracyjnego, jakim była Wileńszczyzna w pierwszych dziesięcioleciach XX w.

Słowa kluczowe: Wilno, Okręg Administracyjny – Ziemia Wileńska, Wydział Samorządowy Delegatury Rządu na Ziemię Wileńską, samorząd terytorialny, samorząd powiatowy, sejmik powiatowy, wydział powiatowy, starosta